

نوع مقاله: ترویجی

قدرت نرم «نماز جمعه» با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری

ali.ahmadpour@uma.ac.ir

علی احمدپور / استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه محقق اردبیلی

پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۱۱

دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۳۰

چکیده

یکی از منابع مهم قدرت نرم دین اسلام و حکومت دینی، نماز عبادی سیاسی جمعه است که با روشننگری در این نماز، مسلمانان با مسائل مهم روز، جامعه و نیت شوم دشمن اسلامی آشنا می‌شوند. هدف پژوهش حاضر بررسی آثار قدرت نرم نماز جمعه با استفاده از بیانات مقام معظم رهبری است که به مهم‌ترین آنها پرداخته شده است. سؤال اصلی پژوهش این است که از دیدگاه مقام معظم رهبری نماز عبادی سیاسی جمعه به‌عنوان یک قدرت نرم در جامعه مسلمانان چه آثاری دارد؟ روش مقاله توصیفی - تحلیلی و با شیوه کتابخانه‌ای است. یافته‌ها و نتایج تحقیق نشان می‌دهد که از دیدگاه مقام معظم رهبری نماز جمعه به‌عنوان یکی از پایه‌های حفظ نظام اجتماعی و به‌عنوان قدرت نرم می‌تواند در آگاهی‌بخشی مسلمانان نسبت به مسائل سیاسی و اجتماعی روز و گسترش اخلاق و تربیت اسلامی تأثیرگذار باشد و نقش مهمی در ایجاد وحدت و دوری از تفرقه بین مسلمین و راه مقابله با تهاجم فرهنگی دشمن داشته باشد.

کلیدواژه‌ها: نماز جمعه، قدرت نرم، مقام معظم رهبری، جامعه اسلامی.

پروژه‌های علمی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

برای مردم اقامه کرد و این اجتماع شکوهمند و سازنده را پایه‌گذاری کرد (قرائتی، ۱۳۹۱، ص ۲۳۳). مرحوم طبرسی نیز می‌گوید: «این نماز در نخستین جمعه پس از هجرت در قبیله سالم‌بن عوف و در وادی «زانوان» برپا شد» (طبرسی، بی‌تا، ج ۱۰، ص ۴۳۲). بنابراین سوره «جمعه»، با توجه به محتوای آن، پس از تشریح نماز جمعه نازل شده و پیامبر مصعب‌بن عمیر یا سعدبن زراره و یا هر دو را به نوبت برای اقامه نماز جمعه انتخاب کرد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، دستور اقامه نماز جمعه برای اولین بار توسط امام خمینی^ع پنجم مرداد ماه ۱۳۵۸ که مصادف با سومین روز ماه مبارک رمضان بود، صادر شد و با حضور مسلمانان روزه‌دار در دانشگاه تهران انجام شد. این نماز برای اولین بار به امامت آیت‌الله طالقانی اقامه شد و از سال ۱۳۵۸ تا به حال این فریضه مهم عبادی - سیاسی در تمامی استان‌ها و شهرستان‌ها با حضور مسلمانان برپا شده است (راضی، ۱۳۹۱). امام خمینی^ع درباره این دستاورد ارزشمند می‌فرماید: «یکی از برکات این نهضت و انقلاب همین اقامه نماز جمعه‌هاست» (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ص ۵۱).

از ابتدای قرن دهم هجری حدود صد و شصت کتاب و رساله درباره نماز جمعه به رشته تحریر درآمده که نشان‌دهنده اهمیت این نماز عبادی - سیاسی است. اولین کسی که درباره نماز جمعه کتابی را تألیف کرد، محقق کرکی در نیمه اول قرن دهم هجری بود که پس از وی شهید ثانی دومین نفری بود که رساله‌ای را در این زمینه تألیف کرد و پس از این دو نفر، رساله‌های مختلفی در این باب نوشته شد (جعفریان، ۱۳۷۹، ص ۲۹۱).

امروزه هم مقاله‌های گوناگونی در این زمینه نوشته شده که برخی از مهم‌ترین آنها عبارتند از:

- مقاله «نقش نماز جمعه در وحدت و توسعه پایدار جهان اسلام» (ریاحی و موسوی، ۱۳۹۵)، به نقش نماز جمعه در وحدت مسلمانان پرداخته است.

- مقاله «جایگاه و نقش ولایت فقیه در برپایی نماز جمعه» (زروندی رحمانی، ۱۳۹۹)، به این نتیجه رسیده که منصب امامت جمعه از شئون امامت ائمه^ع قابل تفویض به دیگری است.

- مقاله «پژوهشی درباره خطبه‌های جمعه و عیدین امام علی^ع» (ذبیحی فر و مهریزی، ۱۳۸۹)، به بررسی خطبه‌های حضرت از حیث زمان، مکان و صدور پرداخته است.

نماز جمعه یکی از مهم‌ترین منابع قدرت نرم اسلام در حکومت اسلامی محسوب می‌شود که نه تنها یک عبادت، بلکه مظهر وحدت مسلمین و نمایشی از قدرت سیاسی و اجتماعی اسلامی است و آگاهی مسلمانان را بالا می‌برد. نماز جمعه از این جهت قدرت نرم نظام اسلامی و کشور اسلامی ایران محسوب می‌شود که اولاً، زمینه تفاهم، تعامل و همکاری جامعه اسلامی را با یکدیگر و با حکومت اسلامی و ولایت فقیه برقرار می‌سازد و آن را در برابر خطرات و توطئه‌ها حفظ می‌کند و بر آگاهی اعتقادی، اخلاقی، سیاسی و اجتماعی جامعه اسلامی می‌افزاید (قرائتی، ۱۳۹۱، ص ۲۳۳)؛ و ثانیاً، علی‌رغم وجود رسانه‌های گوناگون و پیشرفته، همچنان رسانه‌ای مؤثر و کارآمد محسوب می‌شود (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۲/۰۷/۱۴). بنابراین دو امر «جماعت» و «جمعه» همواره تبلوری از پیوند سیاسی - عبادی حاکم با امت هستند و در این میان، نماز جمعه اهمیت بیشتری پیدا می‌کند؛ زیرا هم اجتماع بیشتری در مسجد جامع شهر گرد هم می‌آیند و هم خطبه‌های امام جمعه عامل رشد فکری و معنوی مردم است (جعفریان، ۱۳۸۱، ص ۱۶).

از دیدگاه مقام معظم رهبری نماز جمعه جزء موضوعاتی است که به هیچ عنوان کهنه نمی‌شود و تکرار آن در هر هفته حاکی از این است که حقیقت مستمری در این فریضه الهی نهفته است. بنابراین اگر دستگاه «امامت جمعه» و «نماز جمعه» از انقلاب اسلامی گرفته شود، انقلاب لطمه می‌خورد (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۶۹/۰۳/۰۷). نماز جمعه از آن جهت قدرت نرم محسوب می‌شود که امام جمعه، در خطبه‌های نماز، علاوه بر ستایش خداوند و سفارش به تقوا، از مصالح دینی و دنیوی امت اسلامی، رویدادهای جهان، به‌ویژه کشورهای اسلامی و همچنین از مسائلی که در سرنوشت و استقلال آنان، مثل همکاری و تفاهم و همبستگی اثرگذار است، سخن می‌گوید (مزینانی، ۱۳۷۸) و مسلمانان را از سیاست‌های شوم دشمنان داخلی و خارجی آگاه می‌سازد.

دیدگاه تاریخ‌نگاران درباره تشریح نماز جمعه یکسان نیست. عده‌ای معتقدند نماز جمعه در مکه تشریح شده است؛ ولی پیامبر اسلام^ص به سبب سلطه کافران و مشرکان و جوئی که بر مکه حاکم بود، نتوانست در آنجا نماز جمعه را برپا دارد (همان). بنابراین وقتی رسول خدا^ص در آغاز هجرت، به مدینه رسید، اولین نماز جمعه را

سیاست جامعه، تحت تأثیر قرار می‌گیرد. به همین سبب جوزف نای سه عامل مهم را منشأ و ریشه قدرت نرم در هر جامعه معرفی کرده است: عامل اول، فرهنگ، در مواردی که برای دیگران هم جذاب باشد. عامل دوم، ارزش‌های سیاسی و عامل سوم، سیاست خارجی، در صورتی که مشروعیت و مرجعیت اخلاقی آن توسط دیگران پذیرفته شده باشد (نای، ۱۳۹۲، ص ۱۲۳).

با توجه به مطالب پیش گفته، نماز جمعه یکی از عباداتی است که هم خودش قدرت نرم محسوب می‌شود؛ زیرا با توجه به تعریف نای از قدرت نرم، هدایت رفتار بدون اجبار و زور در نماز جمعه نمایان است؛ و هم قدرت نرم ایجاد می‌کند؛ چون می‌تواند در برابر جریان‌ها و تهدیداتی از جنس نرم مقاومت کند و علاوه بر آن به بازتولید قدرت، به‌ویژه از جنس نرم بپردازد (سوری قرلیوند و رشیدی، ۱۳۹۰). بنابراین تولید و بسط قدرت نرم اجتماع مسلمانان یکی از کارکردهای عبادی - سیاسی نماز جمعه است.

۲. نماز جمعه به‌مثابه قدرت نرم

۲-۱. نماز جمعه؛ شبکه دینی، مردمی و حکومتی

دین مبین اسلام به همه ابعاد زندگی انسان توجه دارد و برای آنها برنامه ویژه‌ای تدارک دیده است؛ از جمله این برنامه‌ها توجه به دین و اعتقادات مردم است، که از این طریق به سعادت ابدی نائل آیند. از دیدگاه اسلام، هدف قوه مجریه یا حکومت به‌معنای خاص آن، تنها تأمین امنیت مالی و جانی نیست؛ بلکه مهم‌تر از آن، توجه به مسائل معنوی است (مصباح یزدی، ۱۳۷۸، ص ۱۹). حکومت اسلامی و نظام ولایت فقیه، برای تحقق دین در جامعه است و دین، شامل سه بخش «اعتقاد» و «اخلاق» و «عمل» است (جوادی آملی، ۱۳۹۴، ص ۵۱). تحقق این امر در نمازهای جمعه هم مورد تأکید مقام معظم رهبری است، که در این باره می‌فرماید:

نماز جمعه ترکیبی از بیان حقایق معنوی و اسلامی، حضور غیردستوری مردم در این صحنه و مرتبط با حکومت اسلامی است. حکومت فقط وظیفه تأمین رفاه و آزادی و استقلال سیاسی مردم را ندارد؛ بلکه حکومت در قبال دین و اعتقادات مردم نیز وظیفه دارد. این شبکه مهم، در عین حالی که مردمی، اسلامی، حکومتی و سیاسی است؛ اما داخل در جناح‌بندی‌های گوناگون مردم و جناح‌های سیاسی نیست (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۲/۶/۱۸).

هدف مقاله حاضر بررسی و تبیین اهمیت نماز جمعه به‌عنوان قدرت نرم از دیدگاه مقام معظم رهبری است و به این سؤال اصلی پاسخ می‌دهد که از دیدگاه مقام معظم رهبری نماز جمعه به‌مثابه یک قدرت نرم در حکومت اسلامی، چه آثاری در جوامع مسلمان دارد؟ با بررسی پژوهش‌های پیشین، این نتیجه حاصل شد که تاکنون پژوهش مستقلی درباره آثار قدرت نرم بودن نماز جمعه از دیدگاه مقام معظم رهبری انجام نگرفته است. بنابراین وجه تمایز این تحقیق از پژوهش‌های پیشین این است که مستقلاً و به صورت جامع و با روش توصیفی - تحلیلی به ارائه و تبیین دیدگاه رهبری در این زمینه پرداخته است که در تحقیق‌های صورت گرفته از این بُعد به نماز جمعه نگاه نشده است. به همین سبب نگارش این پژوهش اهمیت و ضرورت دارد.

در این تحقیق ابتدا به مفهوم‌شناسی جمعه و نیز قدرت نرم اشاره کرده‌ایم و سپس به قدرت نرم نماز جمعه و طراحی‌های دشمن برای تضعیف انقلاب اسلامی از منظر مقام معظم رهبری پرداخته شده است.

۱. مفاهیم و کلیات

۱-۱. جمعه

واژه جمعه، از ریشه «ج م ع»، به معنای پیوستن و گردآوردن است که در عربی به سه شکل: جُمُعَه، جُمُعَه و جُمُعَه خوانده می‌شود (ابن اثیر، ۱۳۸۳ق؛ فیروزآبادی، ۱۳۹۹ق؛ طریحی، ۱۳۶۲، ذیل «جمع»). معادل فارسی آن «آدینه» است (صفی‌پوری، ۱۳۷۷ق؛ دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل «جمعه»). عرب جاهلی به آن «یوم‌العروبة» می‌گفتند (زبیدی، ۱۴۱۴ق، ذیل «جمع»).

۱-۲. قدرت نرم

برای قدرت نرم تعریف‌های گوناگونی شده است. در یک تعریف چنین آمده که قدرت نرم یعنی: «توانایی شکل دادن به علایق دیگران و هدایت رفتار آنان بدون اینکه از زور استفاده شود» (نای، ۲۰۰۶). برخی نیز قدرت نرم را توانایی کسب چیزی از طریق جذب به‌جای اجبار و تطمیع مطرح می‌کنند (نایینی، ۱۳۹۱، ص ۷۱). همچنین گفته‌اند: به قدرت مبتنی بر ذهنیت که نوعی اعتبار به وجود می‌آورد و به اقدام کردن براساس نوعی از اعتبارها، اعتقادات و باورها قدرت نرم گفته می‌شود (افتخاری، ۱۳۸۵).

در قدرت نرم برای رسیدن به هدف موردنظر بیشتر از ابزار اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی کمک گرفته می‌شود و اقتصاد و

۲-۲. سنگری در برابر تهاجم فرهنگی

تهاجم فرهنگی به معنای ارائه کالای فرهنگی توسط سامانه مهاجم به جامعه مشخص، به منظور ایجاد تغییرات نامطلوب و نوعاً ناخودآگاه در رفتار مردم آن جامعه است؛ به گونه‌ای که رفتار اجتماعی جدید، موجب تأمین منافع نیروی مهاجم می‌شود (زورق، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۱۱۳). بنابراین ایجاد یک حالت بحرانی، عدم تعادل، اغتشاش و اختلال در یک سیستم که عناصر آن را آداب و رسوم، اخلاقیات، عرف، سبک زندگی، زبان، ارزش‌ها و هنجارها تشکیل می‌دهد، تهاجم فرهنگی می‌نامند (علی‌محمدی، ۱۳۷۳).

یکی از سلاح‌های دشمن برای هدف قرار دادن کشور اسلامی ایران، تهاجم فرهنگی است که این هجمه به مرزهای دینی هر روز شکل جدیدی به خود می‌گیرد و دشمنان از طریق ایجاد شبهه و هزاران چرایی دینی سعی در سست کردن بنیان اعتقادی مردم، به ویژه جوانان دارند. یکی از مهم‌ترین راه مقابله با تهاجم فرهنگی دشمن، سنگر نماز جمعه است. مقام معظم رهبری در این زمینه می‌فرمایند: «نماز جمعه یک سنگر اساسی در مقابل تهاجم همه‌جانبه دشمن است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۰/۰۷/۱۶). بنابراین از دیدگاه مقام معظم رهبری باید برای مقابله با تهاجم همه‌جانبه دشمن، همیشه آماده بود؛ که انسان در این راه باید از دین و ارزش‌های دینی مثل نماز جمعه برای بصیرت‌افزایی کمک بگیرد.

۲-۳. پاسخ به نیازهای اعتقادی، عملی و سیاسی مخاطبان

از دیدگاه مقام معظم رهبری نماز جمعه محلی برای گره‌گشایی از سؤالات و نیازهای اعتقادی و سیاسی مخاطبان و جوانان است که خطیب جمعه باید به این اصول دقت لازم را داشته باشد. ایشان در این زمینه خطاب به ائمه جمعه، می‌فرمایند: «سعی شود خطبه‌های نماز جمعه، دربردارنده نیازها و پاسخ‌دهنده سؤالات و گره‌های ذهنی مخاطبان، به ویژه نسل جوان در زمینه‌های اعتقادی، عملی و سیاسی باشد» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۲/۶/۱۸).

بنابراین باید تلاش شود تعداد بیشتری از مردم با احکام و تعالیم اسلام آشنا شوند و هیچ فرد، گروه یا قشری از این آشنایی محروم نمانند و این آموزه‌ها هرچه بیشتر در دل افراد رسوخ یابد. علاوه بر تعلیم و تربیت دینی مردم، باید از آگاه کردن آنان نسبت به اوضاع و

احوال سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه و نیز دیگر جوامع غفلت نشود (مصباح یزدی، ۱۳۹۲، ص ۱۸۹-۱۹۰).

بدین سبب امام جعفر صادق علیه السلام دانشمندان شیعه را «مرزبانان ایمان و اندیشه» قلمداد می‌کند؛ مرزبانانی که در مرزهای فکری و اعتقادی سنگر گرفته و مانع نفوذ و تأثیر شیطان و عوامل او بر جامعه اسلامی می‌شوند. نفوذگاه‌ها را می‌شناسند و راه ورود عاملان گمراهی و سلطه مبلغان انحراف از حق را می‌بندند: «علمای شیعه ما مرزداران هستند که بر مرزهای ایمان مردم و در برابر ابلیس و پیروانش به مرزداری می‌پردازند؛ آنها را از هجوم به ضعفای شیعه بازمی‌دارند و شیعه را از تسلط ابلیس و یاران ناپاکش محفوظ و مصون نگه می‌دارند» (طبرسی، ۱۳۶۱، ج ۲، ص ۳۸۵).

امروزه مرزبانی از اندیشه‌ها و باورهای ناب اسلامی و نفوذناپذیر کردن مرزهای فکری و اعتقادی جامعه به ویژه نسل جوان، جز به مدد تبیین، توجیه و تعمیق این اندیشه‌ها و باورها امکان ندارد و این مسئولیتی دشوار بر دوش عالمان دین و پژوهشگران علوم اسلامی است (مرتضوی، ۱۳۷۹).

۲-۴. لزوم دشمن‌شناسی و آگاهی از نقشه‌های دشمن

یکی از چیزهایی که امت اسلام باید همیشه به آن توجه داشته باشد، دشمن و دشمن‌شناسی و شناسایی طراحی‌های دشمن است؛ که اگر این امر مورد غفلت واقع شود، دشمن با انواع توطئه‌ها و حیل‌ها دست به نابود کردن آن امت خواهد زد.

مقام معظم رهبری مهم‌ترین وظایف ائمه جمعه را، توجه ویژه به این جایگاه والا، آگاهی از واقعیت‌های روز جامعه، غافل نشدن از طراحی‌های دشمن، ارتباط نزدیک و صمیمی با جوانان و استفاده از ابتکار و توانایی‌های آنان است.

ذکر کثیر از ویژگی‌های نماز جمعه است و یکی از آثار ذکر کثیر در جامعه، نترسیدن از دشمنان و استحکام ایمان است. امام خامنه‌ای در این زمینه می‌فرمایند: «کسانی که از برکات ذکر کثیر بهره‌مند می‌شوند، هیاهوها و تهدیدهای دشمنان، برای آنان ترس‌آفرین و غیرمنتظره نخواهد بود؛ زیرا ظالمان و مستکبران که براساس رویه زیاده‌طلبی خود همواره به دنبال در انحصار گرفتن و بلعیدن همه امکانات و ذخایر مادی کشورها هستند، فریاد عدالت‌طلبی و آزادی انسان‌ها و دفاع از مظلوم را هیچ‌گاه بر نمی‌تابند» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۹/۷/۱۶). بنابراین از دیدگاه رهبری «یک ملت باید

دشمن و نقشه او را بداند و بشناسد و خود را در مقابل آن تجهیز و آماده کند» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۶/۰۱/۰۱).

آیت‌الله خامنه‌ای راه مقابله با تهدیدهای دشمن را مقاومت و ارتباط قوی با خداوند می‌داند و می‌فرماید:

خشم و تهدید سلطه‌طلبان در مقابل چنین ملتی، غیرمنتظره و غیرطبیعی نیست؛ اما در مقابل این تهدیدها یا باید تسلیم شد یا اینکه با استحکام ایمان و ارتباط با خداوند، در مقابل زیاده‌خواهان ایستاد. مقاومت و ایستادگی خواسته اسلام و قرآن است و این ایستادگی از خصوصیات ذکر کثیر نماز جمعه است و اگر این ذکر کثیر، همه ابعاد درونی، اجتماعی، سیاسی و بین‌المللی را دربر بگیرد، قطعاً جامعه مقاوم و استوار خواهد بود (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۹/۷/۶).

امیرمؤمنان علیؓ نیز درباره غافل نشدن از دشمن می‌فرماید: «کسی که از دشمن غفلت کند و به خواب رود یا (خودش را به خواب بزند)، کیدها و حیل‌های دشمن بیدارش خواهد ساخت» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۳۴). امام خمینیؑ در رابطه با توطئه‌های دشمن می‌فرماید: باید با بیدار و عدم غفلت، توطئه‌های دشمنان را قبل از اینکه عملی و با هم جمع بشوند، خنثا کنیم (موسوی خمینی، ۱۳۶۴، ج ۷، ص ۹۰).

مقام معظم رهبری با معرفی دشمن ملت ایران، انواع طراحی‌های دشمن را مقابله با پیشرفت و اقتدار علمی و جنگ اقتصادی و روانی می‌داند: «دشمن بیرونی عبارت است از نظام سلطه بین‌المللی؛ یعنی همان چیزی که به آن استکبار جهانی می‌گوییم. امروز مظهر این دشمن، شبکه صهیونیسم جهانی و دولت ایالات متحده آمریکاست. ایشان برنامه‌های استکبار جهانی علیه ملت ایران را در سه جمله خلاصه می‌کند: «اول، جنگ روانی؛ دوم، جنگ اقتصادی؛ و سوم، مقابله با پیشرفت و اقتدار علمی» (همان).

۲-۵. گسترش اخلاق در جامعه

نشاط و شادابی زندگی اجتماعی انسان تا حد زیادی در گرو اخلاقی زیستن افراد است. به عبارت دیگر، سلامت و بیماری روحی اعضای جامعه بر زندگی اجتماعی آنها نیز تأثیر می‌نهد. در جامعه‌ای که اصول اخلاقی رعایت می‌شود، زندگی اجتماعی از نشاط برخوردار است و جامعه به راحتی می‌تواند به اهداف موردنظر خود در ابعاد اقتصادی و

سیاسی دست یابد. بنابراین سعادت فردی و اجتماعی انسان - چنان‌که علمای اخلاق معتقدند - در گرو تخلق به فضیلت‌های انسانی و پاک بودن نفس از رذیلت‌های اخلاقی است (داودی، ۱۳۸۸، ص ۱۹).

گسترش اخلاق اسلامی یکی از توصیه‌های مهم رهبر معظم انقلاب به ائمه جمعه سراسر کشور است، که در این زمینه می‌فرماید: باید فرهنگ صرفه‌جویی و قناعت، فرهنگ مسئولیت‌پذیری، وجدان کاری، روحیه ایثار، روحیه سخت‌کوشی، فرهنگ تعاون و همکاری، انضباط فردی و اجتماعی، احترام به قانون، الگوی خانواده ایرانی - اسلامی، سنت ازدواج ساده و آسان، ترویج ازدواج به‌هنگام، ترویج محافل دینی در خانواده‌ها و تربیت دینی فرزندان به‌عنوان نمونه‌هایی از فرهنگ غنی اسلامی در میان مردم گسترش یابد (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۷/۷/۲۲).

مقام معظم رهبری رسالت متولیان فرهنگی جامعه را، تعمیم مباحث اخلاقی در بین مردم می‌داند و می‌گوید: «گویندگان، فرهنگیان و افرادی که رسانه‌ها (از جمله تریبون نماز جمعه) در اختیارشان است و دیگران در جهت رشد اخلاقیات در میان مردم و تعلیم اخلاقیات به مردم قیام کنند» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۵/۹/۱۹).

۲-۶. تبیین ارزش‌های واقعی انقلاب

انقلاب اسلامی، جنبشی با درون‌مایه اعتقادی و مذهبی فرهنگ اصیل اسلام بود. بنابراین ضروری است که مبانی فکری و نظری و ارزش‌های دینی و اخلاقی در ذهن و اندیشه مردم نهادینه شود و مهم‌ترین بخش از نمادهای مبانی فکری و اعتقادی انقلاب، جلوه‌های ارزش‌های اسلامی در جامعه است (شیدائیان، ۱۳۸۵).

رهبر معظم انقلاب در جمع ائمه جمعه به ترویج و تبیین ارزش‌های انقلاب تأکید می‌کند و می‌فرماید: «ائمه جمعه باید با تبیین مکرر ارزش‌های واقعی انقلاب اسلامی، موجب تبدیل شدن این ارزش‌ها به یک طبیعت رایج در فضای زندگی مردم شوند» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۴/۸/۲۳). نماز جمعه نسبت به اصول و ارزش‌های انقلاب اسلامی نیز وظیفه دارد (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۲/۶/۱۸).

بنابراین توجه ائمه جمعه سراسر کشور به ضرورت تقویت و عمق بخشیدن ایمان مردم به اسلام، مبانی، ارزش‌ها، اصول و مقدسات انقلاب ضرورت دارد (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۷/۲/۳۰).

۲-۷. عامل حفظ نظام اجتماعی و ادامه‌دهنده نظام اسلامی

مقصود از حفظ نظام زندگی (اجتماعی)، رعایت اموری است که اخلال به آنها، امنیت جامعه یا زندگی مردم را دچار اختلال و مشکل می‌کند و چون اسلام می‌خواهد که زندگی اجتماعی مردم، نظام و سامان داشته باشد آن افعال را بر مردم واجب کفایی کرده است (نائینی، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۴۲). براین اساس آنچه سبب بر هم ریختن نظام زندگی و معیشت جامعه می‌گردد، حرام؛ و کارهایی که برای حفظ نظام جامعه لازم است، واجب است.

در این رابطه مقام معظم رهبری با تأکید بر نقش پراهمیت نماز جمعه در تقویت ایمان و روحیه اسلامی مردم می‌گوید: «نماز جمعه یکی از پایه‌های اساسی حفظ نظام اجتماعی و مهم‌ترین عامل حفظ روحیه و ایمان مردم است» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۶۸/۴/۱۲). بنابراین نماز جمعه به‌خودی‌خود یکی از عوامل حفظ‌کننده و ضد زوال در درون نظام اسلامی است و تا وقتی این نماز هست و تا وقتی ائمه جمعه و مردم، قدر نماز جمعه را می‌دانند و تا نماز جمعه «کما هی حَقُّهَا» انجام می‌گیرد، بدون شک در جامعه اسلامی، خوف و ترلز نیست» (قاضی عسکر، ۱۳۹۰، ص ۳۲).

«امروزه هوشیاری، آگاهی و اتحاد ملت و استحکام هرچه بیشتر ارتباط میان مردم و مسئولان و همکاری در جهت حفظ و تقویت نظام، ضرورت دارد و برای این منظور نمازهای جمعه از اهمیت بسیار زیادی برخوردارند» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۱/۶/۳۱).

۲-۸. نمایش عزم سیاسی و یأس دشمنان اسلام

یکی از مهم‌ترین جاهایی که مردم می‌توانند عزم سیاسی و برادری خود را به نمایش بگذارند و دشمنان دین و اسلام را مأیوس کنند، سنگر نماز جمعه است. در همین رابطه مقام معظم رهبری می‌فرماید:

نماز جمعه محلی برای نمایش عزم سیاسی جامعه، بروز احساس برادری و صمیمیت میان مردم و جایگاهی برای حل برخی از مشکلات اجتماعی و از بین بردن نگرانی‌ها و اضطراب‌های ناشی از تبلیغات مسموم و غیرواقعی دشمنان اسلام است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۱/۶/۳۱).

ایشان در بیانی دیگر می‌فرماید:

نماز جمعه یک کانون اجتماع مؤثر در فکر، ممشای سیاسی،

عواطف و محبت مردم و در حرکت عمومی کشور است؛ لذا تردیدی نیست که دشمنان اسلام از پدیده‌ای با چنین ویژگی‌های مهم غافل نخواهند بود و به شیوه‌های مختلف علیه آن کار می‌کنند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۲/۶/۲۸).

۲-۹. وسیله‌ای برای تعلیم و تربیت اسلامی

یکی از مهم‌ترین اهداف ارسال پیامبران علاوه بر آموزش، تربیت و پاک‌سازی اخلاق و رفتار انسان‌هاست. خداوند در چندین آیه، از جمله آیه ۲ سوره «جمعه» می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ»؛ او کسی است که در میان مردم درس ناخوانده، پیامبری فرستاد که آیات الهی را بر آنان بخواند و اخلاق‌شان را درست و پاک کند و کتاب قرآن و حکمت به آنان بیاموزد. حکمت همان آموزش عملی کتاب و به‌عبارت دیگر تربیت چگونگی به‌کارگیری آیات و احکام است که در کنار تزکیه اخلاق، مجموعه تربیت اخلاقی و رفتاری را تشکیل می‌دهد.

بهترین وسیله برای تسریع در تربیت، نماز جمعه است؛ زیرا علاوه بر آنکه خود یک عمل عبادی و موجب تزکیه و تقرب است؛ خطیب مطالب پندآموز و تربیتی و... بسیاری را به نمازگزاران می‌آموزد. دشمن به این نقش پی برده و یکی از خطوط تهاجم فرهنگی را نمازهای جمعه قرار داده است.

بنابراین از اهداف مهم دین اسلام، تعلیم و روشنگری و تربیت آحاد جامعه اسلامی است که در سنگر نماز جمعه هم تحقق می‌یابد. مقام معظم رهبری «نماز جمعه را به‌عنوان وسیله‌ای برای تربیت اسلامی و کانونی برای روشنگری آحاد مردم و گسترش روح تقوا در جامعه می‌داند» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۲/۶/۲۸).

رهبر معظم انقلاب نقش محوری نماز جمعه را در تربیت اسلامی و به‌وجود آوردن تمدنی نیرومند حائز اهمیت می‌داند و می‌فرماید:

این تصور که جوانان از دین دورترند، تصور اشتباهی است. نسل جوان ما از لحاظ گرایش به دین از بهترین نسل‌هاست و طمع‌ورزی‌ها و هواهای گوناگون نفسانی که مخالف دین است، در حد ضعیف‌تری در جوانان وجود دارد و تجربه میدان جنگ بهترین گواه است. بنابراین در نمازهای جمعه باید مطالب قوی، منطقی، قانع‌کننده و متناسب با سؤال و استفسار

روحي و فكري جوانان ارائه شود و با نیاز آنها تناسب داشته باشد (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۲/۶/۲۸).

امیرمؤمنان علیؑ در تبیین حقوق متقابل بین امام و امت (به امر تربیت اشاره کرده و) چنین فرمود: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ لِي عَلَيْكُمْ حَقًّا وَ لَكُمْ عَلَيَّ حَقٌّ فَأَمَّا حَقُّكُمْ عَلَيَّ فَالْتَّصِيحَةُ لَكُمْ وَ تَوْفِيرُ فَيْئِكُمْ عَلَيَّكُمْ وَ تَعْلِيمُكُمْ كَيْلًا تَجْهَلُوا وَ تَأْدِيبُكُمْ كَيْمًا تَعْلَمُوا» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۱۱۵)؛ ای مردم، من بر شما حقی دارم و شما نیز بر من حقی دارید. حق شما بر من، عبارت است از: ۱. رهنمود اخلاقی و هدایت خیرخواهانه شما؛ ۲. صرف اموال عمومی در مصالح شما بدون حیف و میل؛ ۳. تعلیم شما تا از جهل رهایی پیدا کنید؛ ۴. تأدیب شما به آداب الهی که انسان‌های سالک صالح بر آنند؛ تا به ادب مع الله برسید (جوادی آملی، ۱۳۹۴، ص ۵۱۲).

بنابراین یکی از وظایف حکومت و حاکم اسلامی تعلیم و تربیت الهی و تأدیب مردم است، تا از جهل رهایی پیدا کنند و این امر مهم می‌تواند در نماز جمعه اتفاق بیفتد.

۱۰-۲. تحکیم وحدت کلمه

«اتحاد ملی» یا «وحدت ملی»، به معنای یکی شدن و یگانگی ملت و اجتماع ملت در اهداف مشخص و برادری امت در دفاع از نظام مقدس اسلامی و حفظ کیان، هویت و فرهنگ اسلامی تحت لوای مقام عظمای ولایت و یکپارچه شدن در مقابل تهدیدات منافقین داخلی و دشمنان خارجی است (کریمی، ۱۳۸۶، ص ۱۹).

«انسجام اسلامی» یا «وحدت اسلامی» عبارت است از: همکاری و تعاون پیروان مذاهب اسلامی بر اساس اصول مسلم و مشترک اسلامی و اتخاذ موضع واحد برای تحقق اهداف و مصالح عالی‌ه امت اسلامی و موضع‌گیری واحد در برابر دشمنان اسلام (تسخیری، ۱۳۸۶، ص ۱۴۸).

وحدت اسلامی از مهم‌ترین ایده‌ها و آرمان‌هایی است که هر مسلمان آزاده‌ای، از صدر اسلام تاکنون، بر مبنای تعالیم اسلام داشته است. در این باره در متن منابع اصیل اسلامی، بخصوص در قرآن کریم، واژه‌هایی همچون «امت» و «امت واحده»، بهترین مؤید این مطلب است. انسجام و وحدت جمعی، مهم‌ترین مسئله امت اسلامی است. استعمارگران، پی به اهمیت آن برده و در سده‌های اخیر، درصدد شکستن آن برآمده و بهره‌های ظالمانه فراوانی برده‌اند. در سایه اسلام و به برکت تعالیم اسلامی است که ابعاد و عوامل

اخلاقی و اجتماعی وحدت مسلمانان، عمق و استحکام می‌یابد (موثقی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۳۸۳).

یکی از آیات قرآن کریم که در زمینه وحدت، وارد شده، آیه «وَ اَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَ لَا تَفَرَّقُوا...» (آل عمران: ۱۰۳)؛ و جملگی به رشته دین خدا چنگ زده و پراکنده نشوید، است. در این آیه خداوند متعال مسلمانان را دعوت به یک راه کرده و آن راه خداوندی است.

مهم‌ترین علت شکست و ضعف ملت‌های مسلمان در برابر استکبار، تفرقه و چنددستگی آنان است. قرآن کریم می‌فرماید: «وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاتَّزَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ...» (انفال: ۴۶)؛ خداوند و پیامبرش را فرمان برید و اختلاف و درگیری نداشته باشید که شکست خورده، عظمت و قدرت شما نابود خواهد شد. بنابراین تنها راه عزت، وحدت است که در عبادات جمعی همچون حج، نمازهای جمعه و جماعت و اعیاد قابل طرح است. خطبه‌های نماز جمعه وسیله روشنگری و بیان راهکارهای اتحاد است.

مقام معظم رهبری تمسک به ریسمان الهی، از بین بردن اختلافات و هوشیاری و وحدت امت اسلامی را لازمه ایستادگی در برابر دسیسه‌ها و توطئه‌های دشمنان اسلام می‌داند و در این زمینه می‌گوید: «همه باید در سخنرانی‌ها، رفتارها، تعبیرات و بیان کلمات، به اتحاد و دوستی میان مسلمانان کمک کنند» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۱/۶/۳۱).

این عبادت (نماز جمعه)، به یکپارچگی مسلمانان بر محور عبادت و نماز می‌انجامد و مایه ارباب دشمنان اسلام و خنثا شدن شایعات و توطئه‌های تفرقه‌افکنانه آنان است. به همین سبب، ائمه محترم جمعه با وظیفه خطیری که بر عهده دارند باید با هوشیاری متوجه روش‌هایی باشند که دشمن با دقت و ظرافت برای ایجاد اختلاف و شکاف میان مردم و مسئولان به کار می‌برد. باید اصل را بر وحدت بگذاریم و مراقب باشیم که دشمن به ما ضربه معنوی وارد نسازد. بنابراین از دیدگاه مقام معظم رهبری نقش ائمه جمعه در تحکیم وحدت کلمه میان مردم و تقویت کفر به طاغوت و ایمان به خدا در دل آحاد مردم انکارناپذیر است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۶۸/۴/۱۲).

۱۱-۲. رسانه‌ای پرنفوذ

رسانه‌ها دارای طیف وسیعی هستند و از این‌رو، نهادهایی همچون نهاد نماز جمعه را نیز می‌توان به عنوان یک رسانه اسلامی در نظر گرفت که همانند ابزار و وسیله‌ای برای انتقال و ارتباط پیام نقش ایفا

می‌کند. در واقع نماز جمعه رسانه‌ای است که به صورت چهره به چهره و مستقیم با مخاطبان خود ارتباط برقرار کرده و رابطه‌ای تعاملی و دوسویه را با آنها ایجاد می‌کند. مخاطبان این رسانه، منفعل و ایستا بوده و به صورت فعال و پویا در ارتباطی متقابل با رسانه نماز جمعه همکاری می‌کنند.

درواقع نوعی رابطه احساسی بین خطیب جمعه و نمازگزاران ایجاد می‌شود و امکان انتقال احساسات، عواطف و گرایش‌ها فراهم می‌شود. نماز جمعه در این میان به جنبه‌های اجتماعی رابطه انسان با خداوند از یک سو و رابطه مسلمانان با یکدیگر از سوی دیگر، توجه دارد؛ همچنین حد واسطی است میان جامعه و حکومت اسلامی که خواست‌ها و نیازهای دو طرف را به طرف مقابل منعکس می‌کند. رسانه نماز جمعه به عنوان یک رسانه اسلامی طبعاً ارزش‌ها و قواعد حاکم بر رسانه اسلامی و رسانه‌های دینی را به همراه خود دارد. باید توجه داشت که مفاهیم وحدانیت خداوند، جهان آخرت، رسالت، مسئولیت اجتماعی، وحدت امت اسلام، امر به معروف و نهی از منکر و تقوا، اصول راهنمایی‌کننده‌ای هستند که بنیان قواعد اخلاقی رسانه اسلامی را تشکیل داده و باید مدنظر قرار گیرند (احمدی، ۱۳۸۸).

مقام معظم رهبری نیز نماز جمعه را رسانه‌ای پرنفوذ قلمداد کرده، می‌گوید: «نماز جمعه به عنوان رسانه‌ای فراگیر و پرنفوذ می‌تواند با برخورداری از ائمه جمعه عالم، عامل، حکیم و آگاه به اقتضائات، نقش مؤثری در تحقق این اهداف ایفا کند» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۲/۷/۱۴).

۲-۱۲. مرکزیت بسیج مردم برای جهاد و دفاع

سنگر نماز جمعه، بهترین جای دعوت مردم به بسیج شدن برای جهاد و دفاع، حل مشکلات اجتماعی و یاری‌رسانی به دیگران است. این قدرت عظیم مردمی که در نماز جمعه متجلی می‌شود، همواره مورد توجه بوده و در صدر اسلام نیز، رسول خدا ﷺ و امیرمؤمنان ﷺ از مساجد و پس از خطبه‌ها، افراد را بسیج کرده و به جبهه‌های جهاد می‌فرستادند (قرآنی، ۱۳۹۱، ص ۲۳۲).

خطبه‌هایی که در نماز جمعه ایراد می‌شود، افزون بر ارزش عبادی - سیاسی، صحنه نمایش عظیم بسیج عمومی و رزمی محسوب می‌شود؛ زیرا اولاً، انجام و ایراد خطبه‌ها توسط امام جمعه به شکل ایستاده، بیانگر مقاومت، آمادگی و ایستادگی دائمی

مسئولان و رهبران حکومت اسلامی است.

ثانیاً، تکیه امام جمعه به اسلحه، حاکی از این است که قدرت نظامی، اگر با اسلحه «توحید» و «ایمان» همراه شود، می‌تواند مفید و مؤثر باشد؛ زیرا تسلیحات مدرن نظامی به‌تنهایی نمی‌توانند کارساز باشند. مصداق بارز این مطلب، مبارزه مردم ایران در هشت سال دفاع مقدس بود که با سلاح ایمان راسخ به خداوند، توانستند در برابر توطئه‌های دشمنان ایستادگی کنند.

ثالثاً، اسلحه به دست بودن امام جمعه نشانگر این است که مسلمانان باید خود را به سلاح‌های دفاعی قوی و پیشرفته مجهز کنند، تا علاوه بر اینکه دشمن قدرت و اقتدار حکومت اسلامی را به چشم ببیند و از تعدی به آنان خودداری کند؛ حکومت اسلامی و نیروهای آن نیز آماده دفاع در مقابل حملات احتمالی نیروهای دشمن باشند (جاسبی و انصاری، ۱۳۷۶).

۳. طراحی‌های دشمن و لزوم مقابله با آن از سنجر نماز جمعه

مقام معظم رهبری مهم‌ترین نقشه‌های دشمنان برای آسیب زدن به حکومت اسلامی و ملت ایران را چنین برمی‌شمارند:

۳-۱. مبارزه با انقلاب اسلامی و تضعیف اصل ولایت فقیه

دشمنان برای اینکه به اهداف از پیش تعیین شده خود برسند، پس از مطالعات فراوان به این نتیجه رسیده‌اند که باید اصل ولایت فقیه را نشانه روند؛ که رهبر معظم انقلاب در این زمینه می‌فرماید:

استکبار جهانی تصور می‌کند که می‌تواند روش کارآمد و مؤثرتری را برای مبارزه با انقلاب اسلامی به کار گرفته و تجربه کند و بر همین اساس پس از مطالعه زیاد به این نتیجه رسید که باید رهبری انقلاب را مورد حمله و هدف قرار دهد؛ زیرا با حضور و وجود رهبری مقتدر در ایران اسلامی، توطئه‌های آنان خنثی خواهد شد.

رهبری یعنی جایی که گره مشکلات پیچیده و سخت دولت به دست او باز می‌شود؛ حقیقت و واقعیت را برای مردم روشن و توطئه، تبلیغات دروغ و ترفندهای گوناگون دشمن را افشا و به مردم امید می‌دهد. در برابر توطئه‌های سیاسی بین‌المللی محکم می‌ایستد و دشمن را مجبور به عقب‌نشینی می‌کند، رهبری در

نتیجه‌گیری

نماز جمعه به‌عنوان منبع تولید قدرت نرم در تقویت قدرت نرم سیاسی و اجتماعی نقش مؤثری دارد. شرکت در نماز جمعه و شکل‌گیری انسجام و وحدت جمعی در بین مسلمانان، از آثار قدرت نرم نماز جمعه محسوب می‌شود. از دیدگاه مقام معظم رهبری، نماز جمعه سنگر اساسی در مقابل تهاجم فرهنگی دشمن و شناخت از توطئه‌های گوناگون دشمن و آماده‌سازی برای مقابله با نقشه‌های شوم آنان است. همچنین نماز جمعه، یکی از مراکز مهم دعوت مردم به بسیج شدن برای جهاد و دفاع، حل مشکلات اجتماعی و یاری‌رسانی به دیگران است. در این نماز می‌توان با ترویج و تشویق مردم به رعایت اخلاق اسلامی در روابط فردی و اجتماعی، به توسعه و رواج اخلاق در جامعه اسلامی کمک کرد. بنابراین از دیدگاه مقام معظم رهبری امامان جمعه می‌توانند در نماز جمعه با تبیین و روشن‌گری و رابطه خوب با جوانان؛ هم به تقویت ایمان و بصیرت مردم کمک کنند و هم مردم را از نقشه‌های دشمنان آگاه کنند، تا بتوانند با اتحاد و همبستگی این نقشه‌ها را خنثا کنند.

مقابل تفرقه و اختلاف‌افکنی دشمن، مانع تفرقه و مایه الفت و سبب اتحاد می‌گردد (بیانات رهبری، ۱۳۷۶/۰۹/۰۵).

۲-۳. تضعیف هویت دینی و فرهنگی

حفظ و پاسداری از هویت دینی و فرهنگی گویای استقلال و شخصیت ملت‌ها، و تخریب و تضعیف آن علامت وابستگی ملت‌ها محسوب می‌شود. باور به حفظ و حراست هویت دینی و پشتیبانی و دفاع از آن، نظام اسلامی را در مقابل هجمه‌های مختلف دشمنان، استوار و پایدار می‌کند. اگر دشمنان بتوانند این اعتقاد را از ذهن مردم بزدايند؛ فداکاری‌ها، مقاومت‌ها و ایثارها هم به‌دنبال آن از بین خواهند رفت و کشور اسلامی دوباره در سلطه اجانب قرار خواهد گرفت. آیت‌الله خامنه‌ای در این باره می‌فرماید:

برای دشمنان قابل هضم نیست که در برابر چشمانشان «پرچم دین» و «دموکراسی» روی یک علم به اهتزاز درآید و برافراشته شود. سعی می‌کنند بین «دین» و «مردم‌سالاری» جدایی و فاصله ایجاد کنند. بنابراین دشمن سعی می‌کند که مردم از نظام و حکومت اسلامی دلسرد شوند و پایه‌های عقیده و ایمان و عمل دینی آنان نیز سست شود (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۰/۳/۲۰).

۳-۳. تفکیک دین از سیاست

یکی از کارهای دشمن، طرح نظریه جدایی دین از سیاست و حذف اسلام از صحنه سیاست است تا از این طریق به اهداف نامشروع خود برسد. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

دشمنان اسلام در طول یک قرن و نیم گذشته سعی کرده بودند اسلام را به‌طور کلی از عرصه زندگی جامعه بیرون رانده و با طرح نظریه جدایی دین از سیاست، دینداری را فقط پرداختن به عبادت و اعمال شخصی قلمداد کنند و با حذف اسلام از صحنه سیاست جهان، کشورهای اسلامی را عرصه غارتگری‌ها و تاخت‌وتازهای سیاسی خود کنند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۷/۱۱/۲۱).

بنابراین یکی از وظایف مهم و اساسی امامان جمعه تبیین دین و سیاست و انفکاک‌ناپذیری این دو از همدیگر است.

منابع.....

طبرسی، فضل‌بن حسن، بی‌تا، *مجمع البیان*، تهران، مکتبه العلمیه الاسلامیه.
 طریحی، فخرالدین، ۱۳۶۲، *مجمع البحرین*، تهران، چاپ احمد حسینی.
 علی محمدی، محمدحسین، ۱۳۷۳، «تحلیلی مقدماتی بر تهاجم فرهنگی»،
مسجد، سال سوم، ش ۱۴، ص ۷۸۷۰.
 فیروزآبادی، محمدبن یعقوب، ۱۳۹۹ق، *ترتیب قاموس المحیط*، بیروت، چاپ
 طاهر احمد زاوی.
 قاضی عسکر، سیدعلی، ۱۳۹۰، *نماز جمعه*، تهران، مشعر.
 قرائتی، محسن، ۱۳۹۱، *پرتوی از اسرار نماز*، چ چهل و چهارم، تهران، ستاد
 اقامه نماز.
 کریمی، رضا، ۱۳۸۶، اتحاد ملی و انسجام اسلامی رمز پیروزی، قم، نسیم
 حیات.
 مرتضوی، سیدضیاء، ۱۳۷۹، «بایسته‌های پژوهش در اندیشه و فقه سیاسی»،
حکومت اسلامی، سال پنجم، ش ۱۵، ص ۱۲-۲.
 مزینانی، محمدصادق، ۱۳۷۸، «نماز جمعه از دیدگاه آقاجمال خوانساری»، *فقه*،
 ش ۱۹ و ۲۰، ص ۲۸۱-۳۳۶.
 مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۷۸، *نظریه سیاسی اسلام*، قم، مؤسسه آموزشی و
 پژوهشی امام خمینی.
 _____، ۱۳۹۲، *انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن*، چ ششم، قم، مؤسسه آموزشی
 و پژوهشی امام خمینی.
 موتقی، احمد، ۱۳۷۱، *استراتژی وحدت در اندیشه سیاسی اسلام*، قم، دفتر
 تبلیغات اسلامی.
 موسوی خمینی، سیدروح الله، ۱۳۶۴، *صحیفه نور*، تهران، وزارت فرهنگ و
 ارشاد اسلامی.
 _____، ۱۳۷۸، *کلمات قصار، پندها و حکمت‌ها*، چ پنجم، تهران، مؤسسه تنظیم
 و نشر آثار امام خمینی.
 نای، جوزف، ۱۳۹۲، *آینده قدرت*، ترجمه احمد عزیزی، تهران، نشر نی.
 نایینی، علی محمد، ۱۳۹۱، *اصول و مبانی جنگ نرم*، تهران، ساقی.
 نائینی، محمدحسین، ۱۴۱۳ق، *المکاسب و البیع*، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
 Nye, Joseph S, 2006, *Soft power*, Columbia, University press.

نهج البلاغه، ۱۳۷۹، ترجمه سیدعلی نقی فیض الاسلام، چ پنجم، تهران، فقیه.
 ابن اثیر، مجدالدین، ۱۳۸۳ق، *النهایه فی غریب الحدیث والاشتر*، بیروت، چاپ
 محمود محمد طناحی و طاهر احمد زاوی.
 احمدی، زهرا، ۱۳۸۸، «رسانه نماز جمعه»، *فرهنگ کوثر*، ش ۸۰، ص ۸۵-۸۲
 افتخاری، اصغر، ۱۳۸۵، میزگرد «قدرت نرم و انقلاب اسلامی»، *مطالعات
 راهبردی بسیج*، ش ۳۲، ص ۲۶-۲۷.
 بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار با اقشار گوناگون مردم، در: khamenei.ir
 تسخیری، محمدعلی، ۱۳۸۶، *درباره وحدت و تقریب مذاهب اسلامی*، چ دوم،
 تهران، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
 تمیمی آمدی، عبدالواحدبن محمد، ۱۳۶۶، *تصنیف غررالحکم و دررالکلم*، قم،
 مکتب الاعلام الاسلامی.
 جاسی عبدالله و محمداسماعیل انصاری، ۱۳۷۶، «نماز جمعه و نقش آن در
 اداره جامعه اسلامی»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، ش ۸، ص ۹۸-۷۱.
 جعفریان، رسول، ۱۳۷۹، *صفویه در عرصه دین، فرهنگ، سیاست*، قم،
 پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
 _____، ۱۳۸۱، دوازده رساله فقهی درباره نماز جمعه از روزگار صفوی، قم،
 انصاریان.
 جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۹۴، *ولایت فقیه*، چ هفدهم، قم، اسرا.
 داودی، محمد، ۱۳۸۸، *اخلاق اسلامی (مبانی و مفاهیم)*، چ دوازدهم، قم،
 معارف.
 دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۷، *لغتنامه دهخدا*، چ دوم، تهران، دانشگاه تهران.
 ذبیحی فر، حجت و مهدی مهریزی، ۱۳۸۹، «پژوهشی درباره خطبه‌های جمعه
 و عیدین امام علی (ع)»، *علوم حدیث*، ش ۲، ص ۸۵-۱۱۳.
 راضی، حسین، ۱۳۹۱، «نماز جمعه: سنگر حفظ ارزش‌ها»، *روزنامه رسالت*، ش
 ۷۹۰۵.
 ریاحی، محمدعلی و سیدرضا موسوی، ۱۳۹۵، «نقش نماز جمعه در وحدت و
 توسعه پایدار جهان اسلام»، *پژوهشنامه مذاهب اسلامی*، ش ۶، ص
 ۱۵۱-۱۶۲.
 زبیدی، محمدمرتضی، ۱۴۱۴ق، *تاج العروس من جواهر القاموس*، بیروت، چاپ
 علی شیری.
 زروندی رحمانی، محمد، ۱۳۹۹، «جایگاه و نقش ولایت فقیه در برپایی نماز
 جمعه»، *آموزه‌های فقه عبادی*، ش ۱، ص ۵۵-۸۰.
 زورق، محمدحسن، ۱۳۸۶، *ارتباطات و آگاهی*، تهران، دانشکده صدا و سیما.
 سوری قریوند، حسین و مهدی رشیدی، ۱۳۹۰، «بررسی نظری مفهوم قدرت
 نرم و منابع آن در ایران»، *امنیت نرم*، سال اول، ش ۱، ص ۱۵۸-۱۷۹.
 شیدائیان، حسین، ۱۳۸۵، «راه کارهای انتقال ارزش‌های انقلاب اسلامی به
 نسل‌های آینده»، *پیام*، ش ۸۱، ص ۴۴-۵۳.
 صفی‌پوری، عبدالرحیم‌بن عبدالکریم، ۱۳۷۷ق، *منتهی‌الارب فی لغة العرب*،
 تهران، چاپ افست.
 طبرسی، احمدبن علی، ۱۳۶۱، *الاحتجاج*، مشهد، نشر المرتضی.